

AANTEEKENINGEN
OVER EEN GEDEELTE
VAN
BORNEO'S ZUID-OOSTKUST,
GETROKKEN UIT HET ALDAAR IN 1836 GEHOUDEN DAGBOEK
VAN
P. W. KORTHALS. (1)

Alvorens over te gaan tot een algemeen overzicht der door ons in 1836 bezochte streken van Borneo, heb ik gemeend enige opmerkingen omtrent dit eiland te moeten mededeelen. De kennis van hetzelfde dagteekent van 1530, toen GONSALVO PEREIRA Gouverneur der Molukken, op Borneo Proper aanlandde, en een contract van wederzijdschen handel met den vorst van dit gedeelte van het eiland sloot. Deze overeenkomst, de eerste kennismaking, was tevens het middel om het karakter der inlandsche belanghebbenden te

---

1) Deze aantekeningen zijn in het jaar 1837 aan Z. Excell. den Heer Minister van Koloniën medegedeeld.

leeren kennen, die zich dezelve met de Portugezen voor hunne zeerooverij ten nutte maakten en zich in 1645 reeds verwoestingen op de kusten der Philippijnen veroorloofden. Het schijnt echter eenen geruimen tijd gevorderd te hebben eer de Europeaan meerdere kennis van dit eiland verkreeg, waartoe het karakter der noordelijke bewoners, en de schrale voortbrengselen het hunne bijdroegen. De hoofdaanleiding tot onze meedere kennis bestond in de verhouding der bevolking tot die van Java, van dewelke *Banjermassing* en *Pontianak* benevens de andere kleine staten, koloniën schijnen te wezen. Wij vinden den grond hiertoe in de onderscheidene gezantschappen, die in 1643 en vervolgens van *Banjermassing* en in 1653 van *Succadana* naar *Mataram* kwamen. Door deze huldigingen van den Javaanschen vorst, kregen wij langzamerhand, naarmate deze ons hunne regten afstonden, invloed op Borneo's West- en Zuidkust; hetzij wij derwaarts door de vorsten toegelaten werden, of (1687) als uitvoerders van den wil hunner leenheeren te *Succadana* landden. De regenten van *Succadana* en *Banjermassing* schijnen het gezag over de West-, Zuid- en Oostkust gevoerd te hebben, hoewel de Bouginezzen of Macassaren op den laatsten grooten invloed hadden. De afwisselende staat onzer magt of invloed op deze kusten op te geven, is mij nu te moeilijk, daar ik alleen den oorsprong van onze kennis van dit uitgestrekte eiland wilde aanwijzen. Langen tijd zijn alleen de kusten bekend geweest en hetgeen men van de binnenlan-

den wist, berustte op enkele narigten der inlanders. Het was der vernieuwde Hollandsche regering voorbehouden, ook aangaande dit witte vlek eenige nadere inlichtingen te bezorgen. De eerste aan wien de Hooge Indische regering dit onderzoek toevertrouwde, was de Heer MÜLLER, die na vele gevaarvolle togten, op eene moorddadige wijze het leven verloor. De door hem aangevangene onderzoekingen werden in 1830 door Zijne Excellentie den toenmaligen Gouverneur-Generaal aan den Heer VON HENRICI toevertrouwd en sinds dien tijd voortgezet.

Bij deze topographische stonden ook de natuurhistorische onderzoekingen van het eiland niet stil. Behalve andere dieren, waren de *Orang-oetan*, en neusaap reeds vroeger bekend geworden, en de Heer BOEKHOLZ verzamelde op Borneo's Zuidkust, op verzoek van den Heer Prof. REINWARDT, eenige voorwerpen uit de drie rijken der natuur. Gunstiger uitkomsten voor de Zoölogie leverde de zending van den Heer DIARD, aan wien wij de ontginning van den Borneoschen bodem in een Zoölogisch oogpunt gedurende zijn verblijf op *Pontianak* verschuldigd zijn. In Julij 1836 mogten wij, op last van Zijne Excellentie den toenmaligen Gouverneur-Generaal, dit onderzoek op Borneo's Zuidoostkust voortzetten, en niettegenstaande ons kort verblijf, hopen wij eene bijdrage tot de kennis daarvan te leveren.

De vorm van hetzelfde wijkt aanmerkelijk af van die der overige eilanden, welker middelpunt het uitmaakt. Deze allen toch zijn, voor zoo ver zij den

ringmuur van de Sundazee vormen, langwerpig of, meer binnenwaarts, zeer onregelmatig met diepe inhammen of ver uitstekende landtongen, op welke de vulkanen niet zeldzaam zijn. Deze vulkanenring in den Indischen Archipel doet gemakkelijk aan de Zuid-Europesche vulkanenreeks van Calabrië, Napels, enz. denken, en gewis zal eene vergelijkende geologische beschouwing van den Indischen Archipel en dien dezer laatste streken, tot belangrijke resultaten leiden.

De grootte van dit eiland wordt zeer ongelijk opgegeven, maar zal ruim 10,000 G. mijlen bedragen. De vorm van hetzelfde wordt door bergketens bepaald, die als uit één middenpunt ontstaan, hetwelk tevens dat van bijna de geheele oppervlakte is. Uit dit hooge bergland als middenpunt ontspringt een tak noordelijk, om het uitstekend gedeelte van *Malbedoe* te vormen; een gaat er westelijk; een andere zuid-westelijk en de vierde bergreeks zuidelijk. Vergelijkt men deze bergverdeeling met het nabij gelegene Celebes, dan is eene zekere gelijkheid niet te miskennen; alleen zijn hier de tusschen de bergreeksen gelegene bogten nog niet aangevuld, zoo als dit bij het grootere Borneo plaats vindt. De beide inhammen of dalen, die tusschen de westelijk, zuidwestelijk en zuidelijk loopende bergketens gelegen zijn, hebben sinds de laatste tijden het hoofdpunt der onderzoekingen uitgemaakt, en de ondervinding heeft geleerd, dat beide met tertiaire en alluviale gronden aangevuld zijn. Wij bezochten op onze

laatste reize slechts den zuidoostelijken inham, die eenen driehoek vormt, waarvan de basis ongeveer 70 G. mijlen is. In dezelve zijn, westelijk beginnende, de Kahayan, Kapoeas, en de Banjer hoofdrievieren; welke drie laatste te zamen verbonden zijn, zoodat men door kleine kanalen of krekten van de eene in de andere kan komen. Deze delta-vorm strekt zich in de Banjer rivier het verste uit; de verbinding derzelve met de westelijke Kapoeas bij Mankattip is 25 G. mijlen van zee af gelegen en het begin der tertiaire formatie nog 15 mijlen verder verwijderd. Deze delta mag als een der belangrijkste gerekend worden, indien de oppervlakte van het land, waar zij zich bevindt, in aanmerking wordt genomen. Die van den Rhijn 40 G. M., van den Nijl 85 G. M., van de Mississipi 180 en van de Ganges op 220, overtreffen haar verre; maar geene derzelve is zoo groot, wanneer men de land's oppervlakte tevens beschouwt. Wij hebben de Banjer-rivier zeer ver bezocht, en eene korte opgave onzer waarneming aldaar kan tevens licht over de andere verspreiden. De zuidkust van het eiland heeft voor den delta dezer streek in zee eene bank, die zich op eenen aanzienlijken afstand uitstrekt en glooiend afloopt. Deze bank neemt in het oostelijke gedeelte tegenover het uitspringende van den z. o. hoek van het eiland aanmerkelijk toe, springt hier bijna even ver in zee uit en vormt dus eenen trechter, waarin de Kahaijan, Kapoeas en Banjer als hoofdstroomden uitmonden. Deze bank bestaat gedeeltelijk uit vast zand en modder, en het ontstaan

derzelve wordt door de wederzijdsche werking van de rivieren en den zeestroom veroorzaakt; waardoor ook tevens de voorspringende zandbank kan verklaard worden. Deze is gedekt voor de zuidoosten winden, en bij de westelijke voert de dan heerschende stroom het afgevoerde slijk naar de bank van deze zijde, zoo als de uitmondende rivieren dit van den oostkant bewerken.

De aldus gevormde bank springt in den trechter aanmerkelijk terug, en men ontwaart hier dat het buitenwaarts gekeerde uit een zeer vast zand bestaat. In het midden derzelve, bijna zuidelijk van den Banjer, is in deze bank eene kleine uitholling, waarin modder bevat is en welk gedcelte tot kanaal voor de inkomende vaartuigen dient. De monding der Banjer-rivier is trechtersvormig en even binnen dezelve ligt het kleine *Poeloe Gagit* of *Schrik-eiland* waar de kleine vaartuigen eene veilige legplaats hebben. Deze aanzienlijke monding van ongeveer 1000 roeden neemt langzamerhand tot 300 roeden af, en behoudt deze breedte tot op eenen aanzienlijken afstand van zee. Op $2\frac{1}{2}$ G. M. van zee valt in de groote rivier de uit het oosten komende *Tattas*, waaraan ons hoofdetablissement gelegen is, en doet bij deze uitmonding ten gevolge der vereenigde stroomingen een klein eilandje ontstaan. De hoofdstrekking van de groote rivier is noordelijk en de afwijkingen derzelve over het geheel zeer gering. Zoo verre de eigenlijke delta zich uitstrekt, is haar loop vrij regelmatig; maar boven dezelve wordt zij, naar mate men het

gebergte nadert, meer slingerend. Op 10 G. M. van zee valt in dezelve bij Moara-bahan de uit het noord-oosten komende Nagara-rivier, die meer noordelijk netsgewijze met den grooten vloed in verband staat door de Pattay en Paminger. De kleine Dajak-rivier op 15 G. M. van zee westelijk gelegen, kan als eene tweede groote uitwatering, waarin de Kapoeas valt, aangemerkt worden. Bij Mankattip op 25 G. M. waar een westelijke tak naar de Kapocas afgaat, begint een eigene vorm. De rivier heeft hier aanzienlijke bogten, binnen welke niet zelden de nog regtloopende snijding-kreken gevonden worden. Deze maken het niet onwaarschijnlijk, dat de kronkelende loop van later ontstaan dagteekent, en door de afgevoerde deelen en verlegging van den stroom gevormd is. Niet ver van de rivier zijn, langs dezelve, kleine meeren, die meest door verschillende kreken met haar verbonden worden. Deze vorm beslaat ongeveer 14 G. mijlen, eindigende bij *Songi Assou*, waar het land een weinig hooger wordt. Omstreeks $2\frac{1}{2}$ mijl verder is de eerste heuvel, *G. Rantau* genaamd, beoosten de rivier gelegen, makende eene voorspringende kaap van de oostelijke bergketen uit. De oevers van de rivier zijn tot op deze hoogte alluviaal en dikwerf even boven den zomerwaterstand verheven; op andere plaatsen zijn zij dijkvormig en de breedte dezer verhoogde begrenzing neemt soms aanzienlijk toe, om kleine vlakten daar te stellen. Bij *G. Rantau* vindt men echter eene diluviale of tertiaire formatie, die uit eene soort van parelzand, leem en bitumineus of versteend

hout bestaat. Over het algemeen kan men de houtvezel nog herkennen en zeldzamer ziet men reeds in bruinkool met aardpek veranderde stukken. De berg *Rantau* is meer binnenwaarts met de noordelijker gelegene *Batoe Nante* verbonden en $1\frac{1}{2}$ mijl verder in het gebergte Bahay, bewesten den stroom, noordelijker met den *Prarawin* vereenigd. Deze bergreeks is het voorgebergte van den westelijken berggroep, en tot aan *Lanan*, 8 G. M. benoorden den *Rantau*, diluviaal. De breedte van den door het gebergte bepaalden stroom neemt hier langzaam af, en het opvaren wordt moeilijker. Aan den zuidelijken voet van de Bahay stroomt de kleine rivier *Pataké*; een wel is waar klein water; maar belangrijk omdat door deszelfs stroom de onder dezen diluviaal-grond rustende ijzererts ontbloot is. Deze bruine ijzersteen, welke men met de *Limoniet* der tegenwoordige formatie vergelijken kan, ligt vermengd met kiezelblokken en wordt door de bewoners der omstreken bij lagen waterstand verzameld. Aan deze genoemde gebergten stoot eene kalksoort, waarin de koraalvorm min of meer zichtbaar is, en deze formatie bepaalt boven *Lanan* den loop der rivier. Op ruim 50 G. M. van zee, verdeelt zich de rivier, of liever zij neemt eenen uit het oosten komenden zijtak, de *Téwé* op; terwijl zij noordelijk en vier mijlen verder westelijk begint te loopen. Boven deze verdeeling verandert zij meer in bergstroom en slingert zich tusschen de hier gelegene heuvelreeksen, langzamerhand aan breedte afnemende, naarmate zij de bergstreek nadert. In dezen weste-

lijken stroom bevindt zich een zandsteen, vermoedelijk van eene oude tertiaire formatie, terwijl hier en daar vuursteen, gezwaveld ijzer en bruinkolen deze formatie kenschetsen. In de oostelijke Téwé hebben wij de kalkformatie, duidelijker als echten koraalkalk herkend en met denzelven een zandsteenconglomeraat verbonden gezien, dat vermoedelijk van gelijken ouderdom zal wezen. Op ongeveer drie G. mijlen van de uitmonding dezer rivier ligt de Binangan-kreek, die uit de groep ontspringt, waar zich de vogelnestbergen bevinden.

Na dit algemeen overzicht van de rivier, den stroom zelve beschouwende, hebben wij opgemerkt, dat zich de eb en vloed bij gewone tijden tot boven de laatste deltaverdeeling op 28 G. M. bij Poenin deed merken en naar de monding meer dan 1 G. M. per uur deed gevoelen. De gemiddelde verhooging van waterstand kan men veilig op acht voet berekenen, terwijl deze bij springvloed aanmerkelijk vermeerderd en in snelheid hiermede toeneemt. Bij bovengemelde plaats gaat de stroom benedenwaarts en neemt bij vernauwing der rivierbedding zoo aanmerkelijk toe, dat wij eene aanzienlijke verhooging veronderstelden; op 50 mijlen van zee echter wees ons de Barometer nog geene verheffing van 20 v. aan. Dit doet ons dan ook denken, dat deze versnelling van stroom een gevolg moet wezen van de vereeniging der meerdere watermassen in ééne bedding. Na deze opmerking aangaande de geringe helling van het terrain, behoeft het geene bewondering te baren, dat een

groot gedeelte in den regenmoesson tot een watervlak wordt. Gaan wij den invloed van dien stroom na, dan zien wij hem de oevers der rivier veranderen en hier en daar verbreedten door de afgevoerde planten en zanddeelen. Niet zelden zijn onder deze dammarhars en stofgoud, die de inlanders in den droogen tijd wanneer de rivier beneden haar gewoon punt treedt, verzamelen. De diepte verschilt dan ook naar het jaargetijde, maar is, zelfs in den droogen tijd, aanmerkelijk genoeg om aan kleinere vaartuigen den toegang tot Lontontoer, op 50 G. m. binnenlandsch, mogelijk te maken. Hooger op maken de rotsen de vaart alleen voor kleinere booten mogelijk.

De bij onze vaart gemaakte botanische aanteeke-ningen tot zeer algemeene punten te zamen trekkende, (¹ zien wij dat gedeelte van de delta waar het zeewater invloed heeft door Nipapalmen, en *Sonneratia* gekenschetst, van welke eerste de kadjangmatten gemaakt worden. Aan deze streek zijn de slingerende rottangs eigen, welke in de schaduwrijke bosschen de boomen op zoodanige wijze onderling verbinden, dat men er in verwacht. Eene verscheidenheid van boomen uit verschillende familiën, vooral vijgen, *Anona*, heerlijke *Dillenia's* en Leguminosae

---

¹) Men kan eene meer wijloopige opgave van denzelfden Schrijver vinden in de *Algemeene Konst- en Letterbode* N°. 47. 1837. Het zoude niettemin te wenschen zijn, dat door hem dit onderwerp uitgebreider behandeld werd, waartoe hem voorzeker de gedane waarnemingen meer dan iemand anders in de gelegenheid zoude stellen.

versieren hooger op de oevers, en zijn de verblijfplaatsen van aanzienlijke bijenzwermen. Bij de verhooging van den bodem worden de boomvormen hooger, en leveren een zwaarder hout. De ijzerhoutboomen en andere zijn hier menigvuldiger en worden door inlanders verwerkt. In de schaduw derzelve groeijen eene talrijke menigte vertegenwoordigers van verschillende familiën.

Langs de oevers der rivier hebben meest *Dajakkers* de eenigzints voor hun doel geschikte plaatsen aan de oorspronkelijke natuur betwist, en aldaar eenvoudige hutten gebouwd; of wel hebben zich de tot den stam behoorende inboorlingen en andere Maleyers drijvende woningen vervaardigd, ten einde des noods te kunnen vlugten of van plaats veranderen. Om en bij deze zijn hunne rijstvelden, alle van boom en struik ontblootte hoogere vlakten, die vooral in de eerste jaren goede oogsten leveren. Op andere plaatsen zijn meerdere woningen vereenigd en dorpen ontstaan, die zij echter naar gelang van den grond en deszelfs vruchtbaarheid langer of korter bewonen. Dit is vooral meer binnenwaarts bij Lontotoer en verder het geval, waar zij immer eene soort van palisade om hunne woningen hebben, ten einde zich te verdedigen in geval van aanval hunner lastige naburen of der stroopende horden van Dajak Parries, die zich hier in het binnenland ophouden. Zij bezigen hiertoe eene sabel (mandeu) die meest met bundels van menschenhaar versierd is, benevens blaasroer en vergiftigde pijlen. Het is op-

merkelijk, dat de oorspronkelijke bewoners van den Archipel hiertoe een vergift bezigen dat zij Ipoc of Upo noemen. Het zoude te langwijlig zijn hier de eigene gewoonten, die zij hebben, op te noemen; alleen merk ik nog aan, dat zij een soort van fetismus aanhangen, in vele hunner handelingen wigchelarij, vogelenvlugt enz. raadplegen, en de bij hen in zwang zijnde gewoonte van koppensnellen vermoedelijk als een offer aan hunne overledene bloedverwanten moet beschouwd worden. Hun bestuur is patriarchaal, en het regt van den sterksten bij de vrije Dajakkers zeer geldig. Behalve den rijstbouw houden zij zich met zoeken van Rottang, Dammar en, digt bij de rivier Pataké, met het bewerken van de daar aanwezige ijzererts bezig, waartoe zij goede, eenvoudige smeltovens hebben. Dit ijzer wordt door hen tot wapens en landbouwgereedschappen bewerkt, of in kleine langwerpige stukjes ter voldoening van hun hoofdgeld naar Banjer gebragt. Uit boombast en den draad van eenen brandnetel vervaardigen zij hunne eenvoudige kleeding; van rottang vlechten zij zeer fijne matten, aan welke zij zeer vaste kleuren geven, om hunne eenvoudige, op hooge palen gebouwde woningen te bekleeden. Voor het overige is hun huisraad zeer eenvoudig; doch bij de rijken ontbreken zelden zekere *Talismans*, huisjes met eene Godheid (Ampaton), benevens eene soort van aarden potten, Blangas, waaraan zij naar gelang van de daarop aanwezige bas-reliefs groote waarde hechten. Ik heb de inboorlingen hier overal Dajakkers ge-

noemd; dit is echter niet de naam die zij zich zelven geven, en is vermoedelijk een nu in zwang gekomen woord. Zij noemen zich *Orang biadjoe*, daarbij den naam van de rivier voegende waar zij te huis behooren.

Wat het Europeesche bestuur betreft, dit heeft sedert 1822 eenigen invloed, ten gevolge van den afstand in dezen tijd door den Rijksbestuurder aan hetzelfde gedaan. De langs de rivier gelegene streken zijn nu, van het zuiden beginnende, in drie distrikten Pakoempai, Doesson en Moerong verdeeld, waarover de aanzienlijksten tot Distrikthoofden, met den naam Toemongong verheven, zoo wel belast zijn met het uitvaardigen van bevelen, als met de invordering der gelden voor het Gouvernement, genietende zij hiervoor zekere gedeelten van het hoofdgeld. Daarenboven hebben wij de inkomsten der tollén op de uit de Dajaksche landen afkomende goederen en voortbrengselen; waartoe te Moarabahan, en aan de doorgraving van de Tattas naar de groote rivier, posten aangelegd zijn.

Na onze terugkomst van dezen riviertoigt, bezochten wij een gedeelte der Sultans-landen en van de aan ons Bestuur afgestane distrikten, die oost en zuid-oost van ons Etablissement Tattas gelegen zijn. Wij hadden hiertoe de toestemming van den Sultaan noodig; die hij ons dan ook verleende. Zijne woonplaats Martapoera is 79 mijlen bĳoosten ons Etablissement op eenen tertiären zandgrond. Tot op deze plaats laat zich eb en vloed waarnemen, en groote vaartuigen kunnen bezwaarlijk wegens de uit-

stekende rotsen in de rivier verder komen. Niet ver van Martapoera, op $2\frac{1}{2}$ paal afstands, verdeelt zich de rivier; een tak gaat noordoostelijk naar Martaraman, en de tweede zuidoostelijk naar Karangintang. De oevers van den eersten verraden een alluviaal terrein en zijn overal, tot bij Martaraman, een lustverblijf van den Sultan, bebouwd en bevolkt. Hier echter worden zij meer tertiair en wij vonden eene ware koraalkolk, die in eene van het noorden naar het zuiden strekkende rigting lag en eene bank in de rivier vormde, welke alleen met zeer platbooms vaartuigen bevaarbaar is. Oostelijker is de rivier weder meer bevaarbaar, maar zeer schaars bevolkt, en dicht bij Ambawang zijn, volgens de berigten van den Pangerang Noe, de bruinkolen beddingen onder een zandconglomeraat. De zuid-zuidoostelijke arm heeft eenen langeren en meer kronkelenden loop, gaat tusschen hoogere oevers door, die in het westelijkste gedeelte uit een grof korrelig zandconglomeraat gevormd zijn welke enkele ligniet (eene slechte bruinkool) bedding bedekt, en verder op hooger wordende eene Dioriet en veldsteen-porphier tot hoofdsteen hebben. De eerste steensoort of eene in gabbro overgaande verscheidenheid, steekt als eene zwarte rots, aan de oevers uit, waarop de grove zandsteen rust. Op andere plaatsen aan den voet van den duizend voet hoogen *Bandar boeloe* komt een varioliet voor den dag, en meer binnenwaarts, waar de rivierbedding alleen voor niet diep gaande platbooms vaartuigen toegankelijk is, vertoont zich

eene soort van zwarte micaschiste, die de rivier bijna geheel verspert en in het klein een gelijken vorm doet ontstaan, als welken von HUMBOLDT ons zoo meesterlijk van Maipures en Apures uit den Oronoco beschreven heeft. De inlanders noemen deze snelstroommen *Riam*, en de watervallen *Tjoeroek*. Reeds op eenigen afstand van den *Riam Arinawa* hoorden wij het geruisch derzelve, en digter bij zagen wij eenen doolhof van onregelmatige, scherpe of ronde uitstekende rotsblokken. Met vele moeite gelukte het ons door een zijkanaal voor het versmalde gedeelte te komen, waardoor zich de watermassa tusschen de micaschiste eenen weg gebaad heeft. De bedding is hier door den uitstekenden rotsdam tot op $\frac{1}{12}$ versmald, en pijlsnel stroomt de watermassa tusschen het vereenigde kanaal, om zich vervolgens in den rotsendoolhof te verdeelen.

De Barometer wees ons eene hoogte van 160 voet verheffing boven de zee aan.

Daar wij deze rotssoort der micaschiste slechts hier aantreffen, wil ik kortelijk het op de plaats aangeteekende opgeven. De micaschiste bestaat uit lagen van 1 tot 3 duim dikte, die eene vertikale rigting hebben; de strekking dezer schijven is meest van het noordoosten naar het zuidwesten, en tusschen haar zijn eenige aderen van een soms roodgekleurd kwarts, die verschillend met de micaschiste doordrongen zijn: behalve deze vindt men ook pyriet, goud en magneet-ijzer tusschen deze lagen. — Boven den *Riam* is de rivier nog bevaarbaar, en telkens

door dergelijke snelstroomen afgebroken. Deze tak ontspringt even als die van Martaraman uit de groote oostelijke bergketen, welke ongeveer 16 G. mijlen en op sommige plaatsen meerdere breedte heeft. Wij hebben ook langs deze rivier eene aanzienlijke bevolking gevonden en vooral is die van het dorp Karangintang, de vroegere verblijf- en begraafplaats der vorsten, opmerkelijk. Digt bij dit dorp en nog op vele andere plaatsen worden de gekleurde *zirkonen*, onder den naam van *Batoe karangintang* bekend, uitgegraven en uit dit zand tevens goud gewaschen.

- De tusschen gemelde riviertakken, en bezuiden den Karang-intang gelegene landstreek is eene golvende vlakte, boven welke eene heuvelreeks met eene zuid-zuidwestelijke rigting uitsteekt, wier hoogste punten zich als stompe kegels vertoonen en niet veel boven de duizend voet verheven zijn. Dioriet-aardig gesteente, vooral gabbro en serpentijn, is het hoofdbestanddeel en geeft aan dezelve een dikwerf ruw voorkomen. Sommige, zoo als de *Pamatton*, schijnen uit door elkander gelegene en op een gestapelde blokken te bestaan, tusschen welke eene schaarsche plantengroei plaats heeft. Aan den voet en tegen deze bergen begint de zandformatie, die de geheele vlakte bedekt en als uit een detritus der bergen gevormd kan aangemerkt worden. In deze formatie bevinden zich de rijke mijnen van den Sultan, op $1\frac{1}{2}$ G. mijl bezuiden *Martapoera*, in de nabijheid van den kleinen heuvel *Goenong-Lawak*, welke nog

geene vier vierkante engelsche mijlen beslaan. Deze grond is onder de verschillende leden van het regerend huis verdeeld; ieder is meester om in denzelfven te laten graven en eigenaar van het produkt. Het staat ieder vrij dezen grond te bewerken, en over het algemeen vereenigen zich een twaalf- of zestiental tot het maken eener groeve. De mineraal houdende aarde wordt in drie deelen verdeeld, en één derde aan den eigenaar van den grond gegeven, die daarenboven nog de diamanten van twee karaat en daarboven tegen eenen prijs van twintig gulden de karaat erlangt. Het overige wordt tusschen de bearbeiders gedeeld en het voortbrengsel is hun eigendom. Op andere plaatsen wordt alles tegen eenen bepaalden prijs door de eigenaars overgenomen, en alleen het goud behoort den bewerkers.

Het bijgeloof heeft hier bij deze gravingen, even als bij de meeste gewigtige zaken der inlanders, deszelfs aandeel: zoogenoemde *Doekons* wijzen de plaatsen aan. De diepte van de bovenlaag is zeer ongelijk, verschillende van 2 tot 6 en meerdere vademen; zij is gevormd uit eenen witten of geelen leemgrond, waarin door ijzeroxyde roodgekleurde vlakken zijn. De nu volgende laag is een mengsel van verschillende rotssoorten uit de hoogere gebergten afkomstig, waaronder wij Graniet, Dioriet, Calcedoon, geagathiseerde zeevoortbrengselen, koralen en schelpen herkenden, die in een zanderig leem verspreid waren. Behalve deze is tusschen deze laag eene bijzondere soort van steentjes verspreid, *Titimahan* genaamd, met welker

menigvuldig voorkomen de rijkdom der groef in verband staat.

Onder deze laag van eene dikte van 1 tot 3 vadem bevindt zich een eigenaardige grijze mergelgrond, die door de mindere zanderigheid en het leemgehalte gemakkelijk onderkenbaar is.

Behalve Diamanten vindt men een weinig goud en platina met eene aanzienlijke hoeveelheid magneetijzer-zand in deze erts-laag. De vorm, kleur en grootte der diamanten verschilt aanmerkelijk; de grootste tot dusver gevondene woog 72 karaat en had den vorm van eenen vrij regelmatigen doch beschadigden achthoek. Het goud komt voor in kleine schilfertjes, en is van een zeer zuiver gehalte. Het platina, *mas kodok* der inlanders, verschilt alleen door deszelfs kleur van het goud; maar de vormen van de plaatjes komen zeer overeen met en herinneren aan dat van Choco, terwijl voorloopige proeven mij doen vermoeden, dat het even als dit, met Osmium en Iridium gemengd zal wezen.

Niettegenstaande vele ingewonnene berigten, kan ik niet opgeven hoeveel het product der mijnen kan beloopt; dat der diamanten is zeer ongelijk: alleen zoude volgens de opgaven der Pangerangs, die met het beheer belast zijn, iedere groeve (waarvan er 150 soms meer soms minder zijn) 4 karaat edelgesteenten opleveren, terwijl zij van 20 tot 100 grammen goud geven. Het platina wordt slechts uit aardigheid bewaard, en de hoeveelheid is te gering om hiervan veel voordeel te verwachten. Bij de wassching blijft

het met het goud en magneet-ijzer op de groote houten schotels, nadat de diamanten er zijn uitgezocht, terug.

De bezuiden de Sultans-landen gelegene streken zijn op verre na zoo bevolkt niet als de eerstgemelde, waarvan zij door den bergstroom Pamatton gescheiden worden. Deze geheele streek vormt een heuvelig terrein, waarop men drie zuidwestelijk loopende berg- of heuvelreeksen onderscheidt, wier oorsprong en hoogste toppen in de oostelijke bergketen gelegen zijn. De noordelijkste dezer reeksen is aan den berg Pamatton verbonden en eindigt in den berg Kramian, die ééne G. mijl van zee gelegen is. De zuidelijkste is een vervolg van het *Ratoes* gebergte, dat zich tot aan het kleine eilandje *Datoe* voortzet. Het *Ratoes* gebergte in de oostelijke keten is het hoogste van dezelve zoover het gezigt reikt, en 3400 voet boven het vlak der zee verheven. De noordwestelijke en zuidwestelijke afhellingen zijn zeer steil en op enkele plaatsen geheel onbeklimbaar door de bijna loodrechte rotsmuren, die dezelve vormen: alleen uit het zuidwesten kan men langs een smal, soms zeer steil, juk de kruin bereiken. Deze is over het algemeen zeer smal, zoodat de breedste plaatsen de twee roeden niet te boven gaan. Syeniet en granietvormige Diorieten liggen hier naast elkander en vormen de hoog uitstekende naakte rotsen, die tusschen den, naar den aard van den grond te oordeelen, rijken plantengroei uitsteken. Deze grond echter en de gestalte der kruin droegen het hunne bij, om de op dezelve groeiende gewassen die

verminkte vormen te geven, welke anders op Java de vermeerderde hoogte doet ontstaan. De heide gelijkende vormen werden hier door soorten van geslachten vertegenwoordigd, die dit ook op den 9000 voet hoogen Gédé doen. De stammen derzelve, benevens de nog onverweerde rotsblokken, waren met dikke lagen van mos en dunbladerige varen bedekt, waarin weder andere gewassen eene standplaats vonden, en dus zagen wij hier een schoon beeld van de voortgaande werking der natuur, waarin het eene een voorbereidend middel voor het andere is.

Tegen de helling van het gebergte vindt men een conglomeraat of trummergesteente, hetwelk uit groote blokken van Dioriet, Gabbro, Graniet, Kwarts en Calcedoon bestaat, die in eene uit dioriet ontstane aarde verspreid zijn. Deze bodem is bedekt met een rijk bosch, waarin eene aanzienlijke hoeveelheid soorten de vormen van verschillende familiën vertegenwoordigt, en ons een schat van zaken deed verzamelen. Op eenige plaatsen heeft de menschenhand aan de natuur dezen grond betwist en de weelderigste plantenvormen vernielende, in hunne plaats woeste steenhopen achtergelaten, die hij tot het vinden van goud omgewoeld heeft. Dat goudgraven heeft hier aan den voet van het gebergte nog niet lang plaats gehad en wordt alleen door Maleyers verrigt. Zij zoeken dit door het graven van gaten, waarvan zij het zand uitwasschen; of wel door de afspoeling der langs de bergbeken gelegene conglomeraatlagen. Over het algemeen schijnen zij hier veel meer goud te ver-

zamelen, dan in de groeven van Goenoeng-lawak; ieder man kan op 76 Cents, soms meerder per dag rekenen, daar, zoo als men mij verhaalde, in eene nu verlatene streek voor tien gulden per hoofd verzameld zou zijn. Het goud komt hier meer in klompjes of korreltjes voor, die een vroeger gesmolten zijn verraden; terwijl alles doet veronderstellen, dat de oorspronkelijke legplaats in het nabijgelegen gebergte moet gezocht worden. Diamanten zijn hier hoogst zeldzaam, minder is dit echter het geval met de platina, hoewel slechts in kleine korrels aanwezig. De vlakten, die de bergen omgeven, zijn met een zanderig trummer bedekt, waarin dikwerf eene aanzienlijke menigte grootere of kleinere, heldere of gekleurde, calcedoonaardige steentjes verspreid liggen; enkele heuveltjes, welke met eenen domvorm boven dezelve uitsteken, bestaan uit Dioriet die naar het granietaardige overgaat, en dragen onmiskenbare blijken van eene opheffing na de vorming der zanderige vlakten. Hier en daar zijn deze vlakkere streken door talrijke kleine beken doorsneden, die in de bergreeksen of de tusschen dezelve beslotene moerassen haren oorsprong nemen en twee afzonderlijke, dikwerf zeer nabij elkander gelegene, stelsels vormen. De grootste oppervlakte beslaat het noordelijke, hetwelk door de Molucco-rivier deszelfs water in zee loost, nog beöosten den berg Pamatton ontspringt en vervolgens in den westelijken en later zuidwestelijken loop eene menigte beekjes opneemt. De andere Z. O. tak heeft slechts het

derde van de loop der noordoostelijke, en vereenigt vele krekten, die gedeeltelijk in het groote moeras, *Padang-Banjoe* genaamd, ontstaan. De rivier bij *Taboenjau* voert het water van de zuidelijker beken, wier oorsprong veelal in het gebergte Sakoembang te zoeken is; naar zee. Van deze kleine bergbeken trekken eenige hier wonende Chinezen veel voordeel voor de door hun bewerkte goudgroeven, die in de vlakte meestal in de nabijheid van *Poeloearj* zijn. Zij leiden het water derzelve af, en vereenigen dit somwijlen in kommen, die zij met dammen afsluiten in de nabijheid der plaatsen, waar zij voornemens zijn goudgravingen te doen. Nadat zij eene keuze gedaan hebben, waarbij zij zich veelal door het veelvuldig voorkomen van eene soort van magnetijzer-steen, *Amparan* genaamd, laten leiden, brengen zij goten naar deze plaats en spoelen nu den bovengrond weg, om de mineraal-laag te ontblooten. Op deze gekomen, wasschen zij deze zanderige stoffen in groote houten schotels, waarbij het goud met een weinig platina en eene groote hoeveelheid zwart magnetijzerzand op den bodem leggen blijft; van welk laatste het door de meerdere zwaarte in zoodenaamde Tampoerons, uit cocosdoppen gemaakte napjes, zeer gemakkelijk te scheiden is. Tijdens ons verblijf waren er dertien plaatsen, waar de Chinezen werkten en ongeveer 180 man bezig hielden.

Ook hier was het moeilijk eenig zeker berigt aangaande de opbrengst te erlangen; echter is het wel waarschijnlijk dat zij tamelijk goede zaken

maakten, hoewel zij over de vermindering van de gewonnene hoeveelheid klaagden. De Chinezen betalen van hun verkregen goud een vijfde gedeelte aan het Bestuur, als eigenaar van den grond, en aan de inlanders een halven gulden voor een bewijs, waarmede zij eene maand mogen graven. De laatste doen dit meer wanneer zij tijd hebben en bij den rijstbouw hunne handen gemist kunnen worden. Hun doel is, om zich door dezen weg een eenigzins ruimer bestaan te bezorgen. De aard van den grond doet reeds veronderstellen, welke geringe oogst van dezelve kan gewonnen worden, en niet zelden bij zeer drooge tijden mislukt deze nog grootendeels. Behalve den gewonen droogen rijstbouw, dien van maïs en dergelijke voor hunne huishouding benoodigde voorwerpen, planten zij weinig aan; de peperteelt, waartoe de grond hier zeer geschikt is en die vroeger zulke aanzienlijke voordeelen opleverde, is grootendeels vervallen. Sints de laatste jaren is men begonnen deze kultuur op nieuw aan te moedigen, en heeft ten dien einde door ieder huisgezin eene bepaalde hoeveelheid ranken laten aanplanten. Het verval van dezen tak van kultuur schijnt in eene tweeledige oorzaak te bestaan. De eerste is vooral de traagheid van de schaarsche bevolking, die onder het bestuur van de vroegere Sultans met eenen ijzeren arm tot deze teelt verplicht werd; maar bij den lateren, die van eene goedaardige inborst is, meer vrijheid geniet en dus minder aangespoord wordt. Aan de andere zijde was de geringe betaling die de kweekers erlangden voor hun produkt

tevens niet aanmoedigend, en deed hun een tegenzin krijgen in eene teelt, die hen het grootste gedeelte van den tijd van hunne woningen verwijderd hield. Door de te groote uitbreiding werden de gronden rondom hunne dorpen ongeschikt, zoodat zij verpligt waren op groote afstanden van dezelve nieuwe plaatsen uit te kiezen.

Voor de koffijteelt schijnt de grond dezer streken, te oordeelen naar de heesters welke ik zag, niet zeer gunstig te zijn; de droogte en onvruchtbaarheid van denzelfen kunnen misschien eene vaste boon geven: maar het is te betwijfelen, of de hoeveelheid van het produkt de kultuur wel zoude aanmoedigen.

De bevolking dezer aan ons Bestuur afgestane streken, is even als die der Sultans-landen Mahomeedaansch, gedeeltelijk van Javaanschen, Bougineeschen of Dajakschen oorsprong. Deze laatste nemen niet zelden den Islam aan, om daardoor meer in aanzien te komen, en worden dan de onderdrukkers van hunnen eigenen stam. In de Vorstenlanden heerscht een oostersch despotismus; de Sultan is heer en meester over de bezittingen en het leven zijner onderdanen. De opvolging, waarop wij ten gevolge der laatste overeenkomst grooten invloed hebben, heeft door overerving op den oudsten zoon plaats, die door het Indische Bestuur bevestigd wordt. Het beheer van den staat is in handen van eenen Rijksbestuurder, die te Tattas of Banjermassing zijn verblijf houdt, tevens het middelpunt tusschen het Nederlandsche Bestuur en dat van den Sultan uitmaakt, en door wien de zaken behandeld worden. Onder hem zijn de leden van de

regerende familie bestuurders van kleine afdeelingen. De inkomsten derzelve zijn, behalve die van de mijnen, de tollën, de hoofdgelden enz. In weerwil, van het aanzienlijk gedeelte dat de Sultan hiervan geniet, is zijne verblijfplaats veel onaanzienlijker, dan die van den kleinsten Regent op Java, en getuigt van eene vroegere, nu vervallene, grootheid. Wij verwonderden ons hierover; maar bij het bezoeken van zijne landen vonden wij maar al te zeer, dat zijn verblijf het beeld van het aan zijn beheer onderworpen land was, waaruit hij bij een meer doelmatig bestuur veel aanzienlijker voordeelen kon trekken.

Na het bezoek der vermelde streken bleef ons geen tijd overig, om de zuidelijke gedeelten van de Gouvernements-landen, benevens het ons nu gedeeltelijk toebehoorende *Bagattan* en de talrijke hier aanwezige mijnen te bezoeken. Wat het laatste gebied betreft, dit is voornamelijk door Bouginezen bewoond, en derzelve Vorst is ook van dezen landaard. Ten gevolge eener geslotene overeenkomst tusschen dezen Regent en ons Bestuur, geniet ieder de helft van de opbrengst der mijnen, die meer bijzonder onder onze zorg staan. Gemelde Vorst heeft in den tijd aangeboden van deze inkomsten tegen eene zekere som afstand te doen: ik weet niet met welk gevolg; maar het schijnt mij toe, dat ons belang vordert om hem bij voortdoring in deze groeven deel te laten houden, ten einde dan des te meer verzekerd te zijn van zijnen goeden invloed voor ons bij zijne onrustige landgenooten. Uitgezonderd Bagat-

tan, is er in deze laatste oorden eene zeer geringe bevolking en wordt de gemeenschap, die in de beschrevene streken door vele kleine wegen bevorderd is, zeer bemoeijelijkt door de steile gebergten, die de Laut- of Gouvernements-landen van Bagattan scheiden. Zij heeft dan ook over zee of langs de stranden derzelve plaats; een weg die dikwerf door de zeeroovers zeer mocijelijk gemaakt wordt, daar deze het niet zelden met de inlanders eens zijn, die aan de uitmondigen der kleine rivieren wonen.